

Розвиток опозиційного руху та передумови для створення політичних партій у Харкові у період незалежності України

У статті проаналізовані умови для створення та розвитку опозиційного руху у Харкові у період незалежної України, досліджені його основні особливості. Розглянуто вплив державної політики на створення політичних течій на місцевому рівні. Визначено роль лідерів політичних партій та громадських об'єднань Харкова у посиленні позицій органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: політичні партії, опозиційний рух, місцева влада, місцеве самоврядування, міський голова.

В статье проанализированы условия для создания и развития оппозиционного движения в Харькове в период независимой Украины, исследованы его основные особенности. Рассмотрено влияние государственной политики на создание политических течений на местном уровне. Определена роль лидеров политических партий и общественных объединений Харькова в усилении позиций органов местного самоуправления.

Ключевые слова: политические партии, оппозиционное движение, местная власть, местное самоуправление, городской голова.

Creation and development terms of opposition in Kharkiv of the independent Ukraine period are analysed in the article, its basic features are explored. The state politic influencing on the local political parties creation is considered. Political parties Kharkiv public unions leaders role is definite in the position strengthening organs of the local self-government.

Key words: political parties, opposition, the local authorities, the local self-government, the chairman of the city.

Постановка¹ проблеми. Дослідження опозиційного руху є одним із найактуальніших питань в умовах поширення демократичних засад. Період, що розглядається, цікавий тим, що політичне життя країни і міста Харкова зокрема, було дуже насиченим. За цей час відбулося багато подій, що змінили подальшу долю країни. Для підтримки певних політичних програм створювалися все нові партії, значну роль у цьому відігравала політична еліта Харкова. Опозиційний рух також сприяє розповсюдженню ідей місцевого самоврядування та децентралізації місцевої влади.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми становлення і розвитку опозиційного руху в Україні знайшли своє відображення в науковій періодиці. Окремі аспекти цього питання розглядали В. Сичова [23; 24], М. Стефурак [25], В. Мартиненко [13]. Процес становлення перших політичних партій в УРСР, зокрема Народного Руху України, детально розглянутий у статті П. Гай-Нижника [6]. Політичну історію Харківської області 1989-2002 рр. досліджувала група вчених у рамках проекту „Комплексне дослідження політики у сучасній Україні” [21]. Незважаючи на великий інтерес дослідників до цих процесів, питання розвитку опозиційного руху та створення нових політичних течій у Харкові не є достатньо вивченим і потребує подальшого дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити розвиток опозиційного руху в Харкові у період 1989-2012 рр.

Виклад основного матеріалу. На фоні політичної кризи, що склалася у СРСР наприкінці 1989 року, створювалися сприятливі умови для розвитку опозиції. Активізувалися українські націонал-патріотичні сили, зокрема, Народний Рух України, комуністична партія зазнала розколу та почала поступово втрачати електоральні позиції. У цей час Харків став одним із головних центрів розповсюдження демократичних засад. З жовтня 1989 року почав активну діяльність міський партійний клуб, серед активістів якого були В.Ф. Мещеряков, Є.П. Кушнар'єв та ін. Під впливом цих подій перший секретар Харківського обкому В.П. Мисниченко змушений був написати заяву про вихід на пенсію. Це питання розглядалося на розширеному пленумі обкому, що відбувся 5 січня 1990 року. Представники демократичної опозиції виступали з жорсткою критикою Мисниченка та його команди. Зокрема, у виступі Є.П. Кушнар'єва зазначалося „... про існуючі в

області факти розбазарювання квартир покращеного планування, корупції у торгівлі, побуті, прорахунках під час виборів делегатів на XIX Всесоюзну конференцію та народних депутатів СРСР” [27, с. 1]. Промова активіста міського партійного клубу була палкою. Він закликав до реформування старої системи: „ не принижувати, не пригнічувати, а допомагати, підтримувати ініціативу” [27, с. 1], він пропонував йти шляхом переконання, діалогу, толерантності до опозиціонерів, сприяти гласності та свободі слова [27, с. 2]. Не оминув увагою Є.П. Кушнар'ов і проблеми села. Він жорстко критикував владу за небажання вирішувати проблеми людей: „В селі селянам я б вважав за краще будувати не пам'ятники, а нормальні житлові будинки з газовим опалюванням” [27, с. 1]. Події, що відбулися на пленумі показали, що проблема розколу у лавах комуністів існує.

Вибори, що відбулися у березні 1990 року сприяли посиленню позицій демократично налаштованих сил. Виборчі бюлетені містили альтернативу кандидатам від компартії. Головою Харківської міської ради, завдяки підтримці демократично налаштованих депутатів, став Є.П. Кушнар'ов [9, с. 1]. Опозиційний рух продовжував нарощувати оберти. Його лідери вже відкрито критикують у ЗМІ партійне керівництво. Двадцять першого травня 1990 року у Харкові відбувся санкціонований мітинг, що був організований Харківським партійним клубом у підтримку А.А. Суріна, що був звільнений з посади заступника завідуючого ідеологічним відділом обкому. Четверо активістів партклубу направили листа до бюро обкому партії, у якому висували припущення, що звільнення Суріна можна розглядати „як початок переслідувань у Харківській обласній партійній організації за переконання та активну партійну позицію...” [16, с. 1]. В обкомі партії висловлювалися думки, що в цьому конфлікті „є власна внутрішня логіка і рано чи пізно питання щодо межі, яку неможна перетинати без шкоди для консолідації партійних сил, неминуче повинно було постати” [16, с. 1].

Набирали силу все нові опозиційні рухи: Народний рух України (НРУ), Українська республіканська партія (УРП), „Спадщина”, товариство української мови ім. Т.Г. Шевченка, Рада незалежної української молоді та ін. Опозиційні сили посилювали свій вплив на мешканців регіону. Націонал-демократична опозиція довела ситуацію у регіоні до небезпечної межі.

Перший референдум, на якому українці повинні були вирішити подальшу долю УРСР відбувся 17 березня 1991 року. Висловлювалися різні позиції. Дехто вважав, що ані в якому разі неможна проголошувати незалежність України, бо тоді „люди некорінних національностей можуть стати іноземцями у своїй Вітчизні”. Націонал-патріоти виголосили „Україна – для українців” [26, с. 2]. Ідею „оновленого Союзу” підтримали 70,5 %. На поставлене питання: „Чи згодні ви з тим, що Україна повинна бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на основі Декларації про державний суверенітет України?” ствердну відповідь дали 80,16 % виборців [15, с. 1].

Події, що відбувалися у серпні 1991 року у Москві значною мірою вплинули на долю Харківської області. Українська влада відреагувала на них неоднозначно. Так Голова Верховної Ради України Л.М. Кравчук звернувся до українського народу з проханням зберігати спокій та не піддаватися паніці. Звертаючись до керівників усіх рівнів, він зазначив, що треба зробити все можливе, щоб запобігти дестабілізації становища, загострення ситуації, порушень у трудовому ритмі [5, с. 1]. Масельський підтримав позицію Кравчука та на засіданні облвиконкому зробив заяву: „Давати оцінку тому, що відбувається в країні, ми зараз не можемо, надто багато незрозумілого. Важливо зберігати витримку, спокій, трудовий ритм, щоб не вводити надзвичайне становище й у нас. Треба прикласти усіх зусиль, щоб обстановка в місті й області залишалася стабільною” [22, с. 1]. Місцева влада не робила жодних заяв та не давала коментарів. Постанови ГКЧП просто публікувалися без будь-яких пояснень [20, с. 1]. Облрада пасивно підтримала путчистів.

Представники новоутвореної Партії демократичного відродження України (ПДВУ) відстоювали досить сміливу позицію [21, с. 27]. Голова міської ради Євген Петрович Кушнар'ов відкрито виступив проти путчу. На позачерговій сесії міськради були різко засуджені дії ГКЧП. Також була створена Комісія з вивчення діяльності державних та громадських організацій, підприємств, посадових осіб та засобів масової інформації у період 19-21 серпня 1991 р. [21, с. 28].

Двадцять четвертого серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла Акт про проголошення незалежності України. Він був винесений на референдум, що відбувся 1 грудня 1991 р. Першим Президентом України став Л.М. Кравчук, що набрав 60, 85 % у Харківському регіоні та 61,59 % по Україні [19, с. 1]. Підтримали Акт проголошення незалежності України 86,33 % харків'ян і 90,32 % усіх українців [19, с. 1].

У новоутвореній незалежній країні створилися сприятливі умови для розвитку демократичного руху. Засновувалися нові партії та громадські організації. Результати виборів, що відбулися у 1994 році, підтвердили, що комуністична партія остаточно втратила популярність серед харків'ян. Лише 8 кандидатів у депутати від КПУ пройшли до Харківської міської ради [1, с. 1]. На виборах мера Харкова впевнену перемогу здобув Є.П. Кушнар'єв, що отримав 59 % голосів [1, с. 1].

У 1994 р. Харків став одним з головних центрів муніципального руху в Україні. Мер Харкова Євген Кушнар'єв, який відстоював інтереси місцевого самоврядування, був обраний президентом Асоціації мерів міст України. Кушнар'єв виступав за певну автономію органів місцевого самоврядування у вирішенні питань, пов'язаних з міською власністю.

Політичне життя Харкова значною мірою залежало від курсу країни. Однією з найважливіших подій 1996 року, стало створення на базі ПДВУ, Трудового конгресу України і „Нової України” провладної Народно-демократичної партії (НДП). До політичної ради цієї партії увійшли п'ятеро впливових харків'ян, головою було обрано В.С. Бакірова – першого проректора Харківського державного університету [21, с. 44-47].

1996-1997 рр. відзначилися кадровими змінами на Харківщині. Мер Євген Кушнар'єв був призначений головою адміністрації Президента, виконуючим обов'язки голови міськради став секретар Харківської міськради М. Пилипчук. Вибори 1998 року довели, що харків'яни стали проявляти більше інтересу до програм кандидатів у депутати та цікавитися політичними перспективами майбутнього регіону. Молоді та амбіційні політики з новими реформаторськими ідеями перемагали відомих суперників [11, с. 2]. Широку популярність у Харкові мала партія Н.М. Вітренко ПСПУ [17, с. 550-551]. Серед нового складу міськради було тільки дев'ятеро депутатів попереднього складу. Більшість обраних депутатів були безпартійними (41 особа), 23 члени КПУ, 5 членів НДП. На запитання, як він оцінює новий склад міськради, Михайло Пилипчук відповів так: „рада – це соціальний зріз нашого суспільства, і з нею можна і треба знаходити спільну мову” [13, с. 1].

На початку 2000-х років харківська політична еліта підтримувала загальнодержавний політичний курс, керівництво міста й області належало до про-владних партій та об'єднань. Перемогу на виборах мера здобув представник блоку «За єдину Україну!» заступник облдержадміністрації В.А. Шумілкін. Порівняно з 1998 роком кількість комуністів у міській раді значно зменшилася, у 2002 році їх стало 7. Завдяки активній агітації, що була проведена регіональною елітою, дві третини місць у міськраді отримали представники блоку «За єдину Україну!» [18, с. 1].

Події кінця 2004 року загострили політичну ситуацію в усій країні, почалося протистояння різних політичних течій, опозиційний рух набував сили. У Харкові були популярні про-владні партії, комуністи поступово втрачали електоральні позиції, націоналістичний напрям не був популярний. Після виборів Президента у 2004 році ситуація змінилася. Між керівниками міста й області почалося відкрите протистояння. Змінився політичний курс країни, який не знайшов підтримки на місцевому рівні. Це сприяло посиленню інституту місцевого самоврядування, який пережив у 2004-2010 роках дуже складний період. Незважаючи на те, що найпопулярнішою на Харківщині була Партія регіонів, серед керівництва міста й області не залишилося її представників. Нова влада почала переслідування за політичні погляди. Так, один з лідерів харківської опозиції экс-губернатор Є. Кушнар'єв був звинувачений у посяганні на територіальну цілісність та недоторканність України. У «Постанові про притягнення як обвинуваченого» слідчий зазначав, що колишній губернатор «став на шлях сепаратизму і вчинив дії, спрямовані на зміну меж території або державного кордону України». Емоційні патріотичні вислови, що пролунали на мітингах у листопаді 2004 року були розцінені як злочин [12, с. 6-12].

На початку 2005 року в Україні посилилася роль політичної складової у житті суспільства, склалася сприятлива ситуація для створення нових політичних партій різного спрямування. У цей період були зареєстровані політична партія „Третя сила”, „Народний Союз „Наша Україна”, „УДАР” (Кличко В.В.), „Громадянська партія „ПОРА” (Каськів В.В.), політична партія „Громадянська позиція” (Гриценко А.С.) та інші. Ситуація в Харківській області призвела до формування місцевого потужного опозиційного руху. Під час президентських виборів 2004 року Є.П. Кушнар'єв як керівник Харківської обласної організації Народно-демократичної партії підтримував кандидата в Президенти України В.Ф. Януковича. Після другого туру виборів, коли Політвиконком НДП, всупереч рішенням з'їзду партії дозволив „вільне голосування” членам партії, вийшов з НДП. У грудні 2004 року разом з однодумцями экс-губернатор заснував опозиційну політичну партію „Нова демократія”, на її з'їзді в січні 2005 року його обрали її

Генеральним секретарем. У листопаді 2005 року II з'їзд партії „Нова демократія” одногосно прийняв рішення на об'єднання з Партією регіонів. У протигагу цій політичній силі на міжпартійній конференції міських організацій двох партій – промисловців та підприємців і християнсько-демократичного союзу було прийнято рішення про створення об'єднання „Блок Шумілка – за Харків”, яке підтримувало курс міського голови [2].

Особливістю виборів 2006 року стало те, що вони вперше в історії України проводилися виключно за пропорційною виборчою системою з обранням депутатів за виборчими списками політичних партій. Суспільство продовжувало бути сильно заполітизованим, все більше харків'ян ставало членами різних політичних партій. [3, с. 433].

Партійний склад Харківської міської ради виявився таким: Партія регіонів – 39,76 %, БЮТ – 10,73 %, блок Н. Вітренко – 5,97 %, блок В. Шумілка – 5,72 %, НСНУ – 4,37 %, «Віче» – 3,75 %, КПУ – 3,49 % [14, с.11-12]. Ситуація в районних радах м. Харкова склалася таким же чином. Головами усіх дев'яти районів міста стали представники Партії регіонів, яка в усіх районних радах мала більшість депутатських місць (загалом 237 з 400).

Одночасно з виборами депутатів усіх рівнів відбулися вибори мера. На них діючий голова міськради поступився своєму головному конкурентові М.М. Добкіну, якого висунула Партія регіонів. Після подій, що відбулися наприкінці 2004 року, міський голова В.А. Шумілка став у першу чергу політичною фігурою, ефективність його як керівника містом відійшла на другий план. Перехід мера з популярної серед населення Партії регіонів до „Нашої України” негативно вплинуло на вибір харків'ян. Обурення громадян також викликала політизація усіх сфер життя міста. Зокрема, у деяких супермаркетах практикувалося пакування товарів у пакети з символікою НСНУ та відверта неповага до людей з символікою Партії регіонів. Крім того, біля супермаркетів стояли лише палатки НСНУ та «Блоку Шумілка – За Харків!» [6, с. 4].

Такі результати виборів депутатів усіх рівнів та міських голів свідчили про те, що після «Помаранчевої революції» у Харківському регіоні сформувався дуже сильний опозиційний рух. Таким чином майже всі представники місцевого самоврядування були переобрані. Між ними та представниками органів державної виконавчої влади почалося протистояння, знаходити порозуміння стало важко.

У 2010 році, після перемоги на президентських виборах В.Ф. Януковича, Харківщини торкнулися кадрові зміни. Головою Харківської обласної державної адміністрації було призначено мера М.М. Добкіна. Таким чином, державну владу в регіоні очолив міський голова, що раніше був у жорсткій опозиції до центральної державної влади. Тепер усі представники місцевої влади у Харківській області належали до однієї політичної сили; фактично, відбулося об'єднання місцевого самоврядування та державної влади. М. Добкін, обіймаючи посаду міського голови, досить успішно вирішував проблеми та відстоював інтереси міста, іноді навіть конфліктував з Києвом, маючи при цьому дуже великий вплив на обласну раду. Виконуючим обов'язки голови міськради став Г.А. Кернес, що був першим заступником мера М.М. Добкіна.

Після виборів 31 жовтня 2010 року, що проводилися за новим законодавством, склад харківської міської ради оновився. Згідно оприлюднених Харківською міською виборчою комісією за Партію регіонів віддали свої голоси 32,4 % виборців, за ВО „Батьківщину” – 15,66 %, за КПУ – 10,56 %, за „Сильну Україну” – 6,29 %, за „Фронт змін” – 3,51 %. З 50 депутатів міськради, обраних за мажоритарними округами, 45 – представники Партії регіонів, 2 – ВО „Батьківщина”, 1 – УНП, 2 – безпартійні [7]. Серед новообраних депутатів Харківської міської ради – 46 керівників харківських підприємств, 25 керівників закладів та організацій, 12 співробітників різних підприємств та закладів, 8 робітників науки, освіти та медицини, 6 приватних підприємців, 1 пенсіонер та 2 тимчасово не працюють [8].

Навколо виборів мера Харкова зберігалася інтрига. На цю посаду претендували 13 кандидатів від різних політичних сил. Основна боротьба точилася між виконуючим обов'язки харківського міського голови Г.А. Кернесом (від Партії регіонів) та опозиційним політиком, головою обласної організації ВО „Батьківщина” А.Б. Аваковим. За результатами обробки 100 % протоколів дільничних виборчих комісій кандидат від Партії регіонів Г. Кернес отримав 30,09 % голосів, кандидат від ВО „Батьківщина” А. Аваков – 29,46 %, кандидат від КПУ А. Александровська – 18,38 % [4]. Такий результат означав, що у Харкові створилися умови для розвитку потужного опозиційного руху, рейтинг „Батьківщини”, яка раніше не була популярною у місті, поступово зростає.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Протягом двох десятиліть незалежності України Харків був одним із активних центрів політичного життя країни. Цей період історії

держави не був однозначним, курс країни змінювався, влада та опозиція мінялися місцями. Під впливом цих непростих подій у Харкові створювалися умови для розвитку опозиційного руху. Представники харківської політичної еліти активно виражали свою громадянську позицію, відкрито підтримували той чи інший політичний курс, створювали свої партії та громадські об'єднання.

Дослідження громадянської позиції харків'ян мають бути продовжені. Зокрема, у частині різних об'єднань громадян, асоціацій представників місцевого самоврядування та ін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. ...А в горсовете нет кворума // Вечерний Харьков. – 1994. – № 74 (7229). – С.1.
2. „Блок Шумилкина – за Харьков” [Електронний ресурс] // Вечерний Харьков. – 2006. – 1 февраля – Режим доступу: <http://www.vecherniy.kharkov.ua/printnews/2904>.
3. Выборы до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник. У двох книгах. Книга 1 / [Редкол. Я.В. Давидович (голова), М.І. Мельник, М.І. Ставнійчук]. – К.: Атіка, 2006. – 624 с.
4. Выборы в Харькове: результаты обработки 100 % протоколов [Електронний ресурс] // Вечерний Харьков. – 2010. – 4 ноября – Режим доступу: <http://vecherniy.kharkov.ua/news/45621/>.
5. Выступление Председателя Верховного Совета Украинской ССР Л.М.Кравчука по Украинскому телевидению 19 августа 1991 года// Красное знамя. – 1991. – № 161 (13341). – С. 1.
6. Гай-Нижник П. Виникнення перших політичних партій в УРСР, утворення Народного Руху України та його позиція щодо Союзного договору (1989–1991 рр.) / П. Гай-Нижник // Гілея. – 2012. – №57. – С.127–133 (частина 1).
7. Депутаты Харьковского городского совета VI созыва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.city.kharkov.ua/ru/deputy/fraction/>.
8. Депутаты Харьковского городского совета приняли присягу [Електронний ресурс] // Вечерний Харьков. – 2010. – 24 ноября – Режим доступу: <http://vecherniy.kharkov.ua/news/46271/>.
9. Заместитель становится председателем// Красное знамя. – 1990. – № 87 (13017). – С. 1.
10. Зиненко Ю. Мэр ушел... Да здравствует мэр / Юрий Зиненко // Вечерний Харьков. – 2006. – № 37 (8983). – С. 4.
11. Кто у избирателя в фаворе// Вечерний Харьков. – 1998. – № 042 (7806). – С.2.
12. Кушнарёв Е.П. Конь рыжий. Записки контрреволюционера. / Евгений Петрович Кушнарёв. – Харьков: Изд. «Харьков», 2005. – 280 с.
13. Мартиненко В. Демократичне врядування: проблеми теорії і практики / В. Мартиненко // Публічне управління: теорія і практика. – 2010. – № 1. – С. 16–22.
14. Мірошник О.С. Регіональна влада очима громадськості. Моніторинг соціально-економічної та політичної ситуації в Харківській області (березень 2006 – березень 2007) / О.С. Мірошник, О.В. Радченко. – Харків: Райдер, 2007. – 88 с.
15. Народ підтримав ідею суверенітету України// Слобідський край. – 1991. – № 55 (18319). – С. 1.
16. Обком партии: хроника недели// Красное знамя. – 1990. – № 101 (13031). – С. 1.
17. Парламент України: вибори- 98: Інформ.- аналіт. вид. / Центральна виборча комісія/ М.М. Рябець (гол.ред.) – К., 1998. – 728с. Ч. 2 – К., 1998 – 728с.
18. Повідомлення про результати голосування і підсумки виборів депутатів Харківської обласної ради // Слобідський край. – 2002. – № 38 (19941). – С. 1-2.
19. Повідомлення Центральної виборчої комісії по виборах Президента України та з всеукраїнського референдуму про підсумки виборів Президента України, які відбулися 1 грудня 1991 року// Слобідський край. – 1991. – № 232 (18496). – С. 1.
20. Постановление № 2 ГКЧП// Красное знамя. – 1991. – № 161 (13341). – С. 1.
21. Регіони України: Хроніка та керівники / К. Мацузато (наук.ред.), В. Якушик (наук.ред.). – Т. 2 : Харківська область. – 135с.
22. С чем в зиму войдем? // Красное знамя. – 1991. – № 161 (13341). – С. 1.
23. Сичова В.В. Еволюція інституту політичної опозиції в контексті модернізації системи державного управління України [Електронний ресурс] / В.В. Сичова // Актуальні проблеми

- державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2009. – № 2 (36). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Аpdu/2009_2/doc/1/07.pdf.
24. Сичова В.В. Інститут політичної опозиції як складова системи публічного управління [Електронний ресурс] / В.В. Сичова // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2011. – № 1 (39). – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/4/04.pdf>.
25. Стефурак М. Сучасний стан опозиції як критерій демократичності державної влади в Україні / М. Стефурак // Вісник Прикарпатського університету. Політологія. – 2011. – Вип. 4-5. – С. 69-73.
26. Только вместе// Красное знамя. – 1991. – № 27 (13207). – С. 2.
Укреплять авторитет конкретными делами// Красное знамя. – 1990. – № 6 (12936). – С. 1-4.